

الله اعلم
الله اعلم

دانشگاه کاشان

دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی

گروه زبان و ادبیات عربی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات عربی

عنوان:

نمادهای مقاومت در شعر عزالدین مناصره

استاد راهنما:

دکتر محسن سیفی

استاد مشاور:

دکتر روح الله صیادی نژاد

توسط:

فرحناز شریعت

شهریور ۱۳۹۲

تقدیر و سپاس:

سپاس خداوندی که به من توفیق داد تا در راه آموختن علم و دانش قدم بگذارم؛ در این جا بر خود لازم می‌دانم که از تمامی استادان فرهیخته و والا مقام به ویژه استادان دوره‌ی کارشناسی ارشد که در طول سال‌های گذشته مرا در کسب علم و معرفت یاری نموده‌اند، تقدیر و تشکر نمایم.

بسی شایسته است از استاد فرزانه و گرانقدر جناب آقای دکتر محسن سیفی که با راهنمایی‌های دلسوزانه و سازنده‌ی خویش اینجانب را در مراحل انجام پژوهش و نگارش این پایان‌نامه یاری رساندند نهایت تشکر و سپاسگزاری را داشته باشم.

همچنین از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر روح الله صیادی نژاد که با مشاوره‌های خویش در جهت بهبود روند این تحقیق، مرا مورد لطف قرار دادند کمال تشکر را دارم.

در پایان نیز از داوران محترم جناب آقای دکتر عباس اقبالی و جناب آقای دکتر علی نجفی ایوکی که قبول زحمت نموده و داوری این پایان‌نامه را پذیرفتند و با صبر و دقت آن را مورد بررسی قرار دادند سپاسگزارم و برای همه‌ی استادان بزرگوار از درگاه خداوند مَنان توفیق روز افزون را خواستارم.

تقدیم به:

روح بلند پدر بزرگم که مشوق اصلی من به تحصیل علم بود

و به پدر و مادرم که در نهایت دلسوزی زمینه‌های کسب علم و معرفت را برای من فراهم نمودند تا بتوانم با آراش روحی و
آسایش فکری، در این راه کام بردارم

و به همسر بردارم که با حمایت‌های همه‌جانبه‌ی خویش، مراد این مسیریاری نمود.

چکیده:

یکی از ویژگی‌های شعر معاصر عربی به ویژه شعر مقاومت فلسطین حضور گسترده‌ی نماد در آن است که شاعران با به کارگیری آن، علاوه بر ژرفا بخشیدن به اثر ادبی به بیان نمادین اندیشه‌های خود می‌پردازند.

عزالدین مناصره، شاعر معاصر فلسطینی از این ظرفیت هنری زبان به خوبی استفاده کرده و با به خدمت گرفتن نماد، اوضاع نابسامان فلسطین اشغالی و مقاومت مردم آن را در برابر تاخت و تاز اشغالگران به تصویر می‌کشد و به دفاع از هستی و هویت فلسطینی آنان می‌پردازد. پژوهش پیش رو بعد از یک نگاه گذرا به روند رمزگرایی در شعر معاصر عربی، نمادهایی از این شاعر آواره‌ی فلسطینی را که حکایت از اشتیاق به وطن، بیزاری از اشغالگران و برانگیختن روحیه‌ی فداکاری در میان هموطنان دارد مورد بررسی قرار می‌دهد و به رمزگشایی از آنها می‌پردازد.

از نتایج تحقیق این است که نمادهای به کار رفته در شعر عزالدین مناصره حامل اندیشه‌ی ظلم ستیزی، جانفشانی، زندگی در مرگ و امیدواری است. وی در به کارگیری میراث در نماد پردازی، شاعری توانمند است و نیز بسامد فراوان نام‌هایی چون جفرا، کنعان، مسیح، الخلیل و زیتون حاکی از توجه و اهمیت او به موضوع فلسطین و حق سرزمین دارد و برای افشای ماهیت اشغالگران و بیگانگی آنان با سرزمین فلسطین، نمادهایی چون أفعی، گرگ، خوک، وقواق، سربازان مغول و روم را جایگزین آنان می‌کند.

کلمات کلیدی: نماد، شعر معاصر عربی، عزالدین مناصره، مقاومت، فلسطین.

الملخص:

من ميزات الشعر العربي المعاصر خاصة شعر المقاومة الفلسطينية، كثرة استخدام الرموز فيه و الشعراء يوظفونها للتعبير عن آراءهم و أفكارهم بصورة خفية. عزالدين المناصرة، الشاعر الفلسطيني المعاصر قد استخدم هذه التقنية الفنية ليصوّر للمتلقّي الأوضاع المأساوية السائدة على الأرض المحتلة و مقاومة الشعب الفلسطيني تجاه هجوم المحتلّين العاشم و يدافع عن هويته ضدّ هجوم هؤلاء الغاصبين.

هذه الرسالة التي تحمل عنوان « المقاومة و رموزها في شعر عزالدين المناصرة» تسلّط الضوء على الرموز التي تُعبّر عن حنين الشاعر الفلسطيني للوطن و البراءة من المحتلين و التي تُثير مشاعر التضحية بالنفس و المقاومة و المثابرة بين المواطنين بعد نظرة عابرة إلى الرمزية و فاعليتها في الشعر العربي المعاصر. من المستنبت أنّ الرموز الموظّفة في شعر عزالدين المناصرة ذات فكرة محاربة الظلم، التضحية بالنفس، الحياة في الموت، الرجاء و الأمل. هذا الشاعر برع في توظيف التراث العربي و العالمي و الرموز في شعر المقاومة و تواتر أسماء كجفرا، كنعان، المسيح، الخليل و الزيتون تدلّ على اهتمامه الفائق بموضوع فلسطين و حقه للأرض و هو يوظّف رموزاً كالأفعى، الذئب، الخنزير، الوقواق، الروم و جيوش المغول للإفشاء عن هوية الكيان الصهيوني الأجنبي و لتنديد وجه الاحتلال و الظلم .

الكلمات الرئيسية: الرمز، الشعر العربي المعاصر، عزالدين المناصرة، المقاومة الفلسطينية.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه:.....
۲.....	پیشینه ی تحقیق:.....
۳.....	اهداف تحقیق:.....
۳.....	فرضیه ها و سؤال های ویژه:.....
۵.....	فصل اول: نماد، ادبیات مقاومت، تعاریف و مفاهیم.....
۶.....	۱-۱- نماد.....
۶.....	۱-۱-۱- نماد در لغت و اصطلاح:.....
۹.....	۱-۱-۲- مکتب سمبولیسم:.....
۱۰.....	۱-۱-۳- ویژگی های سمبولیسم:.....
۱۱.....	۱-۱-۴- رمز گرایی در شعر معاصر عربی:.....
۱۲.....	۱-۱-۵- خاستگاه رمز:.....
۱۳.....	۱-۱-۵- اسطوره ها:.....
۱۳.....	۱-۱-۲- شخصیت ها:.....
۱۴.....	۱-۱-۳- مکان ها:.....
۱۴.....	۱-۱-۴- رویدادهای تاریخی:.....
۱۵.....	۱-۱-۵- طبیعت و رنگ ها:.....
۱۵.....	۲-۱- ادبیات مقاومت.....
۱۵.....	۱-۲-۱- تعریف ادبیات مقاومت:.....
۱۶.....	۲-۲-۱- زمینه های شکل گیری ادبیات مقاومت:.....
۱۷.....	۳-۲-۱- پیشینه ی شعر مقاومت در ادبیات عربی:.....
۲۲.....	۴-۲-۱- شعر مقاومت در ادبیات معاصر عربی:.....
۲۵.....	۵-۲-۱- شعر مقاومت فلسطین در قرن بیستم:.....

۲۶	۱-۵-۲-۱ - شعر مقاومت فلسطین از سال ۱۹۱۷-۱۹۴۸:
۲۹	۲-۵-۲-۱ - شعر مقاومت فلسطین از سال ۱۹۴۸ به بعد:
۳۳	۶-۲-۱ - گرایش به نماد در شعر مقاومت عربی:
۳۳	۷-۲-۱ - حضور نماد در شعر مقاومت فلسطین:
۳۷	فصل دوم: عزالدین مناصره و جلوه های مقاومت در شعر او:
۳۹	۱-۲ - نگاهی گذرا به زندگی عزالدین مناصره:
۴۰	۲-۲ - آثار ادبی شاعر:
۴۱	۳-۲ - ویژگی های شعری:
۴۱	۱-۳-۲ - ارتباط با میراث عربی و فلسطینی:
۴۱	۲-۳-۲ - عمیق و روان بودن اشعار:
۴۱	۳-۳-۲ - حزن و اندوه:
۴۲	۴-۳-۲ - توجه به مکان:
۴۳	۵-۳-۲ - به کاربردن رنگها:
۴۵	۶-۳-۲ - تکرار:
۴۷	۴-۲ - جلوه های مقاومت در شعر عزالدین مناصره:
۴۸	۱-۴-۲ - وطن دوستی:
۵۱	۲-۴-۲ - شوق بازگشت به وطن:
۵۲	۳-۴-۲ - رثای شهیدان:
۵۷	۴-۴-۲ - دعوت به بیداری انسان خفته ی معاصر:
۵۸	۵-۴-۲ - بیان ماهیت سران عرب:
۶۱	۶-۴-۲ - رنج آوارگی:
۶۳	۷-۴-۲ - اعتراض به قتل عام های فلسطینیان توسط رژیم صهیونیستی:
۶۶	فصل سوم: نمادهای وطن در شعر عزالدین مناصره
۶۸	۱-۳ - جغرافیا:
۷۶	۲-۳ - مریام:

- ۳-۳- الأم: ۸۱
- ۳-۴- الخلیل: ۸۶
- ۳-۵- جلیله: ۸۹
- ۳-۶- آندرومیدا: ۹۱
- ۳-۷- حُجر: ۹۳
- فصل چهارم: نمادهای اشغالگران در شعر عزالدین مناصره: ۹۵
- ۴-۱- أفعی: ۹۷
- ۴-۲- گرگ: ۹۸
- ۴-۳- کفتار: ۱۰۰
- ۴-۴- حیوانات وحشی: ۱۰۱
- ۴-۵- خوک: ۱۰۲
- ۴-۶- وفواق: ۱۰۴
- ۴-۷- موش: ۱۰۷
- ۴-۸- کلاغ: ۱۰۹
- ۴-۹- غول: ۱۱۰
- ۴-۱۰- سربازان مغول: ۱۱۳
- ۴-۱۱- بنی قینقاع: ۱۱۴
- ۴-۱۲- بنی آسد: ۱۱۵
- ۴-۱۳- راهزنان: ۱۱۶
- ۴-۱۴- روم: ۱۱۷
- فصل پنجم: نمادهای مقاومت در شعر عزالدین مناصره ۱۲۲
- ۵-۱- سنگ: ۱۲۴

- ١٢٧ ..... ٥ -٢- مسيح :
١٣١ ..... ٥ -٣- كنعان :
١٣٦ ..... ٥ -٤- ادونيس :
١٣٨ ..... ٥ - ٥ - زيتون :
١٤٠ ..... ٥ - ٦- انگور :
١٤٢ ..... ٥ -٧- رنگ سبز :
١٤٧ ..... نتايج :
١٤٩ ..... خلاصة الرسالة :
١٦٠ ..... فهرست منابع :

مقدمه:

ادبیات معاصر عربی به خاطر فشارهای سیاسی و فرهنگی حاکم بر جوامع عربی شاهد ظهور شاعران بسیاری است که از رهگذر به کارگیری رمز به بیان نمادین دیدگاه‌های خویش در برابر مسائل و رویدادهای پیرامون خود می‌پردازند. نمادگرایی برای شاعران مقاومت نیز شیوه‌ای است که از طریق آن به مبارزه با حاکمان ظالم برمی‌خیزند و از ستم‌دیدگان دفاع می‌کنند. آنان از شخصیت‌های سنتی و معاصر، طبیعت و عناصر آن و اسطوره‌های کهن سمبلی می‌سازند تا بتوانند تجربه‌ی شعری بهتری را به مخاطبان خویش انتقال دهند. به همین منظور تحقیق پیش رو عهده‌دار موضوع مقاومت و نمادهای آن در شعر عزالدین مناصره، شاعر مقاومت فلسطینی است.

در فصل اول پژوهش بعد از تعریف لغوی و اصطلاحی رمز، نگاهی گذرا به مکتب رمزگرایی و به کارگیری نماد در شعر مقاومت داریم. آنگاه نمونه‌هایی از شعر مقاومت در دوره‌های مختلف ادبیات عربی و شعر فلسطین از زمان اشغال آن ارائه می‌گردد.

در فصل دوم پس از شرح مختصری از زندگی عزالدین مناصره و آثار ادبی وی به ذکر برخی از ویژگی‌های شعر او پرداخته و به دنبال آن مهم‌ترین جلوه‌های مقاومت در شعر این شاعر بزرگ عرب مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

فصل سوم به بررسی نمادهای وطن در شعر عزالدین مناصره اختصاص یافته است. از آنجا که وطن شاعر مورد تاخت و تاز اشغالگران قرار گرفته و در نزد وی از اهمیت والایی برخوردار است نگارنده نمادهای وطن را بر دیگر نمادها مقدم داشته و در این فصل، اشعاری را که در بر دارنده‌ی این رموزها هستند تحلیل می‌نماید. این نمادها براساس میزان تکرار آنها در اشعار این شاعر مرتب می‌شوند.

در فصل چهارم پژوهش اشعاری که حاوی مهم‌ترین نمادهای جایگزین اشغالگران در شعر مناصره هستند مورد تحلیل قرار می‌گیرند. ترتیب قرار گرفتن این رموزها به این صورت

است که ابتدا نمادهای برگرفته از نام حیوانات آورده می‌شود تا ماهیت متجاوزان به وطن را یادآوری کند و به دنبال آن، نام قبایل و حکومت‌های خائن در تاریخ که به عنوان نماد در شعر این شاعر بزرگ به کار رفته ذکر می‌گردد.

در فصل پنجم پژوهش نمادهای مقاومت در شعر این شاعر فلسطینی مورد کنکاش قرار می‌گیرند. در این فصل ابتدا نماد قیام ملت فلسطین یعنی سنگ ذکر می‌شود و اشعار حاوی این رمز مورد تحلیل قرار می‌گیرند سپس اشعار مربوط به نمادهای فداکاری، پایداری و جانفشانی مردم فلسطین بررسی می‌شوند.

پیشینه‌ی تحقیق:

در باره‌ی مقاومت فلسطین و ادبیات مقاومت کتاب‌های گوناگونی نگاشته شده است که «ادب المقاومة» از «غالی شکری» و «الموت و الحیاة فی شعر المقاومة» از «قصی الحسین» از جمله‌ی آن‌هاست. در زمینه‌ی نماد و رمز در شعر عربی نیز کتاب‌هایی نوشته شده که نمونه‌ی آن «الرمز و القناع فی الشعر العربی الحدیث» از «محمد علی کندي» می‌باشد. علاوه بر این در مورد شعر عزالدین المناصره پژوهش‌هایی به عمل آمده که از جمله‌ی آن‌ها «التناصر المعرفی فی شعر عزالدین المناصره» از «لیدیا وعد الله» و «عزالدین المناصره شاعر المكان الفلستانی الأول» از «یوسف رزوقه» است.

در مجلات گوناگون نیز مقالاتی با موضوع بررسی شعر عزالدین المناصره به چاپ رسیده است که از جمله‌ی آن‌ها «قناع امرئ القیس فی شعر عزالدین المناصره» از رقیه رستم پور در «مجله‌ی انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی شماره ۷» و «تجلیات المكان فی شعر عزالدین المناصره» از رقیه رستم پور در «مجله‌ی العلوم الإنسانیة» و «اسطوره‌های مقاومت در شعر عزالدین المناصره» از فرامرز میرزایی در «مجله‌ی فصلنامه ادبیات پایداری» و «الرموز التراثیة فی شعر عزالدین المناصره» از ابراهیم منصور الیاسین در «مجله‌ی جامعة دمشق» است، اما به پایان نامه یا

اثری مستقل که به بررسی نمادهای مقاومت و رمز گشایی آنها در شعر این شاعر رمزگرا پرداخته باشد دست نیافتیم و این پژوهش در برگیرنده‌ی این گونه نمادهاست.

هر چند که در مقالات مذکور برخی از اسطوره‌های مقاومت مورد کنکاش قرار گرفته، اما مزیت این پژوهش این است که فراتر از اسطوره‌ها گام می‌نهد و به بررسی مجموعه‌ای از نمادهای به کار رفته در شعر مناصره می‌پردازد که جایگزین فلسطین از دست رفته، اشغالگران آن و ملت پایدارش شده‌اند.

اهداف تحقیق:

- ۱- بررسی شگردهای به کارگیری نماد در شعر این شاعر فلسطینی و دلالت‌های آن.
- ۲- تبیین موضوعات مرتبط با ادبیات مقاومت در شعرش او.
- ۳- بیان میزان موفقیت شاعر در استفاده از نمادهایی که به نوعی به مقاومت مربوط می‌شود.
- ۴- بررسی توانایی شاعر در برانگیختن احساسات مبارزان فلسطینی و ایجاد روحیه‌ی مقاومت و شهادت طلبی در آنان.

فرضیه‌ها و سؤال‌های ویژه:

- ۱- در شعر مقاومت عزالدین مناصره رنگ‌ها، مکان‌ها، شخصیت‌های تاریخی و طبیعت حضوری نمادین دارند.
- ۲- شاعر برای بیان نفرت خود از اشغالگران از نمادهایی چون الثعالب، الفئران و خنازیر البراری استفاده می‌نماید و در مقابل برای بیان علاقه‌ی خود به سرزمین فلسطین نمادهایی مثل مادر و جفرا را به کار می‌برد.

۳- برخی نمادهای به کار گرفته شده توسط شاعر برگرفته از میراث ادبی، عربی و ملی است.

۱- مهم‌ترین نمادهای مقاومت در شعر عزالدین مناصره کدامند؟

۲- آیا اسطوره‌ها در شعر عزالدین مناصره کارکردی نمادین دارند؟

۳- با کدامین نماد می‌توان به حضور انسان‌های شجاع و فداکار در شعر عزالدین مناصره پی برد؟

لازم به ذکر است که در تحقیق پیش رو سعی بر آن شده است که به اکثر نمادهای به کار رفته در دیوان این شاعر فلسطینی پرداخته شود، اما نگارنده معترف است که در بررسی و تحلیل این نمادها کاستی‌هایی وجود دارد و مواردی یافت می‌شود که از دید وی پنهان مانده است.

این پژوهش می‌تواند راهگشایی برای تحقیقات بعدی در زمینه‌ی شعر عزالدین مناصره باشد. موضوعات پیشنهادی عبارتند از:

۱- فراخوانی شخصیت‌های ادبی در شعر عزالدین مناصره.

۲- فراخوانی شخصیت‌های دینی در شعر عزالدین مناصره و ارتباط آن‌ها با مقاومت فلسطین.

۳- التزام در تجربه‌ی شعری عزالدین مناصره.

۴- تناص قرآنی در شعر عزالدین مناصره.

فصل اول:

نادر ادبیات مقاومت، تعاریف و مفاهیم

بخش اول: نادر

نادر لغت و اصطلاح

مکتب سمبولیسم

ویژگی‌های سمبولیسم

رنگرانی در شعر معاصر

خاستگاه رمز

بخش دوم: ادبیات مقاومت

تعریف ادبیات مقاومت

زمینه‌های شکل‌گیری ادبیات مقاومت

پیشینه شعر مقاومت در ادبیات عربی

شعر مقاومت در ادبیات معاصر عربی

شعر مقاومت فلسطین در قرن بیستم

گرایش به نادر شعر مقاومت

حضور نادر شعر مقاومت فلسطین

۱- نماد، ادبیات مقاومت، تعاریف و مفاهیم

۱-۱- نماد

۱-۱-۱- نماد در لغت و اصطلاح:

اصطلاح نماد یا رمز که معادلی برای واژه‌ی سمبل (Symbol) در لاتین است معنای گسترده‌ای دارد. رمز از نظر لغوی اشاره با لب‌ها و چشم‌ها و ابروان و دهان یا دست است و به طور کلی رمز عبارت است از هر آنچه که بدون گفتن چیزی به آن اشاره شود. (ابن منظور، ذیل ماده‌ی «رمز») در قرآن کریم نیز واژه‌ی رمز در آیه‌ی ۴۱ سوره‌ی «آل عمران» به کار رفته است آنجا که خداوند بلند مرتبه می‌فرماید: «قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيُتُكَ إِلَّا تَكَلَّمُ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمَزًا». مؤلف کتاب «المفردات في غريب القرآن» رمز را در این آیه، اشاره با لب و صوت خفی ترجمه کرده است. (الراغب الإصفهانی، ۲۰۳)

در واژه‌نامه‌ی انگلیسی «Oxford» در ذیل کلمه‌ی «Symbol» آمده است: نماد عبارت است از یک شخص یا یک موضوع یا یک اتفاق که نماینده‌ی یک موقعیت یا کیفیت کلی‌تر باشد مثل سفید که نماد تمیزی و پاکی است. نماد می‌تواند یک علامت، عدد، حرف یا هر چیز

دیگری نیز باشد که بر معنی و مفهومی بالاتر از آنچه ظاهر آن می‌نماید دلالت کند.
(Harnby,1556)

این معنی کلی از نماد شامل علامت یا نشانه هم می‌شود، اما علامت با نشانه متفاوت است. یونگ تفاوت میان رمز و نشانه را این‌گونه بیان می‌کند: «انسان برای بیان معنی آنچه که می‌خواهد ابراز دارد به گفتن یا نوشتن کلمات می‌پردازد. زبان او آکنده از سمبل‌هاست، اما غالباً نشانه‌ها و صورتی را نیز که جنبه‌ی توصیفی ندارند به کار می‌برد. برخی از این‌ها فقط علائم اختصاری یا سلسله‌ای از حروف اول کلمات هستند. برخی دیگر علائم تجاری، نام داروهای ثبت شده یا نشان‌ها و... هستند. اگر چه این علائم به خودی خود معنی ندارند، اما بر اثر کثرت استعمال یا قصد خاص معنای مشخص یافته است، ولی این قبیل چیزها سمبل نیستند بلکه علامتند و جز به چیزهایی که به عنوان نماینده‌ی آن‌ها انتخاب شده‌اند بر اشیاء دیگر دلالت نمی‌کنند.

آنچه ما سمبل می‌نامیم عبارت است از یک اصطلاح، یک نام یا حتی تصویری که ممکن است نماینده‌ی چیز مآنوسی در زندگی روزانه باشد و با این حال علاوه بر معنی آشکار و معمول خود، معانی تلویحی به خصوصی نیز داشته باشد. سمبل معرف چیز مبهم، نا-شناخته یا پنهان از ماست. بنابراین یک کلمه یا یک شکل وقتی سمبلیک تلقی می‌شود که به چیزی بیش از معنی آشکار خود دلالت کند.» (یونگ، ۲۳-۲۲)

رمز در اصل یک وجود حسی است که در ذهن، چیز غیر حسی دیگر را برمی‌انگیزد؛ یعنی رمز از واقعیت شروع می‌شود، اما در گام بعدی باید فراتر از معانی خود برود ... اساس رمز اشاره است و اشاره مخالف تصریح مستقیم افکار و عواطف می‌باشد. (فتوح احمد، ۳۰۴)

بنابراین واژه‌ای که به عنوان نماد به کار می‌رود مفهومی فراتر از معنای واقعی خود را به مخاطب داده و معانی متراکمی را به همراه خود دارد. در نماد علاوه بر معنی مجازی می‌تواند معنای حقیقی آن را نیز در نظر گرفت. از سویی دیگر، نمادها در متن‌های گوناگون می‌توانند معانی متفاوت داشته باشند حتی ممکن است معانی آن‌ها مخالف یکدیگر باشند. نمادها به

قدری پر بار و عمیقند که باید از سیاق و متنی که در آن قرار دارند فهمیده شوند و به عبارتی دیگر یگانه درک معنی صحیح نماد تفسیر آن است.

رمز یا نماد یکی از عناصر زیبایی سخن و از جمله صور خیال است که شاعران و نویسندگان بسیاری از آن بهره گرفته‌اند. بن مایه‌ی نماد تشبیهی است که از ارکان چهارگانه‌ی آن فقط مشبه به باقی مانده و از این نظر به استعاره‌ی مصرحه نزدیک است، ولی نماد با استعاره تفاوت دارد.

تفاوت نماد با استعاره بیش از هر چیز در تکرار و تداوم نماد است. هر تصویر ممکن است یک بار به صورت استعاره به ذهن برسد، اما اگر هم از جهت ظاهری و هم از جهت ارزش نموداری، همیشه تکرار شد به نماد تبدیل می‌شود و ممکن است بخشی از نظام نمادین یا اسطوره‌ای شود. (ولک و وارن، ۲۱۱)

استادان بلاغت دامنه‌ی رمز را به دیگر صور خیال نیز کشانده‌اند. در اصطلاح علم بیان به اعتبار وجود لوازم و واسطه‌ها یا ظهور و مخفی بودن آنها، آن را یکی از انواع کنایه به حساب می‌آورند. مؤلف کتاب «مختصر المعانی» آن را کنایه‌ای می‌داند که «واسطه‌هایش اندک بوده لزوم آن پنهان باشد که به آن کنایه‌ی خفیه گفته می‌شود؛ مثل «عریض القفا» و «عریض الوساده» که کنایه از فرد ابله است.» (تفتازانی، ۲۵۹) فهم این نوع از کنایه به اندکی تأمل نیاز دارد.

در ادبیات عرفانی، اصطلاح رمز تنها برای عارفان و دانایان به آن علم قابل فهم است. رمز در اصطلاح متصوفه عبارت است از: «یک معنی باطنی نهفته در کلام ظاهری که غیر از اهل آن بدان دست نیابند.» (بقلی، ۵۶۱) ادیبان عارف فراتر از محسوسات چیزهایی را درک می‌کنند که دیگران نمی‌فهمند از این رو وقتی می‌خواهند به بیان آنها پردازند رمز را به کار می‌گیرند تا نامحرمان متوجه نشوند؛ به عنوان مثال آنان از رهگذر نام‌های مختلف شراب و اسامی زنان درباره‌ی عشق خود به ذات اقدس خداوند سخن می‌گویند. تجربه‌های روحانی که

آنان به دست می‌آورند در قالب الفاظ و عبارات نمی‌گنجد پس مجبور به استفاده از زبان اشاره یا رمز می‌شوند تا سخنشان را در هاله‌ای از ابهام و پوشیدگی فرو برند.

رمز در صورتی ارزشمند و مورد توجه است که حامل اندیشه‌های شاعر و بیانگر تجربه‌ی او و مرتبط با احوال و موضوعات جدید جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند باشد در غیر این صورت تنها یک کلمه‌ی عادی در معنای اصلی خود است. حوادث تاریخی، شخصیت‌ها، اسطوره‌ها و غیر آن وقتی در شعر به کار گرفته می‌شوند به رمزی تبدیل می‌گردند که موضوعی موافق یا مخالف با اصل شناخته شده‌ی خود را دربردارد.

اهمیت و ارزش رمز در این است که در نفس دریافت کننده چیزی را ایجاد کند که امکان بیان آن از طریق صراحت‌گویی یا نامگذاری نیست. ارزش رمز به آنچه بیان می‌کند نیست بلکه در چیزهایی است که ناگفته می‌ماند. رمز به چیزی از قبل شناخته شده اشاره نمی‌کند بلکه به چیزی که می‌شود آن را کشف کرد اشاره دارد. (فتوح احمد، ۲۰۳)

۱-۱-۲- مکتب سمبولیسم^۱:

مکتب سمبولیسم زاینده‌ی انقلاب علمی و تحول تکنولوژی است که در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم و به دنبال پیشرفت قابل توجه علوم تجربی آن زمان قدرت یافت تا جایی که فیلسوف مشهور «آگوست کنت»^۲ را به تأسیس فلسفه‌ای قراردادی واداشت که بعد از علنی کردن آن، قوانینش را بنا نهاد. از طلایه داران این مکتب می‌توان به ادیبان و نویسندگانی چون «گوته»^۳ آلمانی و «ادگار آلن پو»^۴ آمریکایی اشاره کرد که بعدها نویسندگان و شاعرانی چون «شارل بودلر»^۵ و «مالارمه»^۶ فرانسوی و «ویلیام بلیک»^۷ انگلیسی از آنها پیروی کردند. این پیشگامان توانستند اصول این مکتب را بنیانگذاری کرده و اندیشه‌های خود را ریشه‌دار نمایند و در عرصه‌ی ادب آن‌ها را به نمایش بگذارند. (خورشا، ۲۰۹-۲۰۸)

---

^۱-Symbolisme

^۲- August Count

^۳- Goethe

^۴- Edgar Allen Poe

^۵- Charles Baudelaire

^۶- Malarmh

^۷- William Blake

از دیدگاه این مکتب پدیده‌های ظاهری حقایق نهفته‌ای در درون خود دارند که وسایل علمی قادر به کشف واقعیت آن‌ها نیستند. به دنبال این تفکر، شاعران برای بیان احساسات و حقایق پنهان در دل و اندیشه‌ی خویش به سمت رمز و خیال رفتند. آن‌ها اوضاع جامعه‌ای که سرشار از رنج و سختی است را می‌بینند و می‌خواهند بین آن و انتظاری که از آن دارند با زبانی تأثیرگذار و زیبا ارتباط برقرار کنند از این رو در شعر خود رمزها را به کار می‌برند یا آن‌ها را می‌آفرینند.

این مکتب ادبی در حقیقت انقلابی بر ضد مکتب واقع‌گرایی بود که به حقیقت انسان و اسرار درون او توجه کافی نداشت و تنها به حقایق اکتفا می‌کرد که با چشم دیده می‌شدند. درحالی که توجه به این ظواهر مورد قبول مکتب رمزی نبود. رمزگرایی بر این باور است که حقیقت انسان در آن سوی صحنه‌هایی که واقعی می‌پنداریم پنهان است و این‌ها فقط تصاویری خیالی هستند و هر کس برای یافتن حقیقت فقط به دیدن ظواهر اکتفا کند به خطا رفته است. (عتیق، ۲۵۱)

۱-۱-۳- ویژگی‌های سمبولیسم:

از آنجا که هر مکتب ادبی ویژگی‌های مخصوص به خود دارد سمبولیسم نیز خصوصیتی دارد که ما را به شناخت بیشتر آن کمک می‌کند. این خصوصیات عبارتند از:

- ۱- عبور از عالم محسوس مادی و رفتن به سمت عالم غیر محسوس و غیر مادی.
- ۲- آمیختن بین شعر و موسیقی: هدف از این کار آن است که به شعر چیزی را باز گردانند که موسیقی از آن گرفته شده است.
- ۳- حس آمیزی: یعنی چیزی که مربوط به حسی دیگر است به همراه یک حس دیگر به کار برود.
- ۴- اشاره و پیچیدگی: شعر رمزی از وضوح دوری می‌گزیند، زیرا آشکار بودن از نظر رمزگرایان ملال‌آور است. (عبود شراد، ۲۱۷-۲۱۵)